

УДК 338.1

DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.192.56-62>

Кузьома В.В.

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування
Миколаївський національний аграрний університет

Kuzoma Vitalii

Mykolayiv National Agrarian University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6763-2120>

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Забезпечення продовольчої безпеки країни - складне та відповідальне завдання, вирішення якого визначається сукупністю значної кількості чинників і факторів. Визначальними серед цих чинників постають соціально-економічні фактори, які зумовлюють рівень фізичної та економічної доступності продовольства для населення країни. У статті проведено дослідження основних соціально-економічних факторів, які здійснюють вплив на достатність і доступність харчування для населення України. Проведена кількісна оцінка темпів співвідношення вартості продуктового набору та середньої заробітної плати в Україні, які визначають економічну доступність продовольства для населення. Проаналізовано структура грошових витрат домогосподарств. Досліджено цінові тренди на продукти харчування, рівень доходів населення України та їх вплив на доступність і стан продовольчого забезпечення. Здійснена аналітична оцінка динаміки рівня самозабезпеченості продовольством населення України. Обґрунтовано сукупність основних принципів, які на думку авторів, постають пріоритетними у забезпеченні стратегічної продовольчої безпеки України на засадах сталого розвитку.

Ключові слова: безпека, доходи, витрати, продовольче самозабезпечення, доступність, продукти харчування.

SOCIO-ECONOMIC REQUIREMENTS AND PRINCIPLES OF ENSURING FOOD SECURITY IN UKRAINE

Ensuring the country's food security is a complex and responsible task, the solution of which is determined by a combination of many factors and factors. Socio-economic factors that determine the level of physical and economic availability of food for the country's population are decisive among these factors. The article examines the main socio-economic factors that influence the sufficiency and availability of food for the population of Ukraine. Among the most important of them, the value of the minimum food basket of Ukrainians, food prices, incomes and expenses of the population, and price trends in the food market were analyzed.

A quantitative assessment of rates of the ratio of the cost of a food set and the average wage in Ukraine, which determines the economic availability of food for the population, was carried out. The structure of household expenses is analyzed. The obtained research results showed threatening trends in the growth of the share of population expenditure on food in the structure of spending to the maximum critical value. The price trends for food products and their changes in recent years have been studied. The income level of the population of Ukraine, the actual wages, and their combined effect on the availability and state of food supply are analyzed. An analytical assessment of the current state and dynamics of the level of food self-sufficiency of the population of Ukraine by its main types was carried out. Specific threatening trends have been identified regarding the sufficiency of domestic production of certain food products for food security (fruits, berries, and grapes are characterized). A set of fundamental principles are substantiated, which, according to the authors, become a priority in ensuring the strategic food security of Ukraine based on sustainable development. Priority among them are highlighted: priorities of food quality, safety, and environmental friendliness, formation of sustainable food security networks based on the creation of inclusive agro-food markets, increasing the level of social responsibility of food producers and food consumers, strategic priorities of environmental friendliness, conservation of natural and biological resources and minimization of climate change. Certain aspects of the quality and safety of agricultural production and food products were investigated in the context of the prohibited principles. The organizational principles of food quality and safety monitoring processes in the Ukrainian agro-food sector have been studied.

Keywords: security, income, expenses, food self-sufficiency, affordability, blow nutrition.

JEL Classification: Q 1, Q18, H53

Постановка проблеми. Забезпечення продовольчої безпеки України передбачає створення відповідних

соціально-економічних передумов, які сприяють досягненню її основних критеріїв: фізичної та економічної

доступності продовольства та рівного справедливого доступу до нього всіх без виключення верств населення. Поряд з цим, соціально-економічні умови і фактори для сталого розвитку сільського господарства, як базису забезпечення продовольчої безпеки країни, традиційно постають найбільш складними для країни. Гострою проблемою для досягнення стратегічних цілей розвитку агропродовольчої сфери країни є постійна нестача фінансових ресурсів, низький рівень доходів населення та нестабільність цінних трендів на продовольство. У подальшій перспективі трансформаційні зміни агропродовольчої системи мають здійснюватися у контексті засад сталого розвитку, «зеленого» сільського господарства та інклюзивних можливостей її учасників. Фінансовим базисом забезпечення довгострокової сталої продовольчої безпеки мають стати соціально відповідальні інвестиції, що постають драйвером розвитку агропродовольчої сфери і забезпечення продовольчої безпеки. Водночас держава повинна забезпечити системну інституційну підтримку сталого інвестування, стабілізації інвестиційного клімату та захисту інтересів інвесторів. Неодмінною умовою їх залучення має стати політична стабільність і завершення військового конфлікту на території країни. Сукупність цих факторів формуватиме необхідні передумови для досягнення продовольчої безпеки та продовольчого суверенітету країни у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання досягнення продовольчої безпеки і продовольчого суверенітету – виключно пріоритетне для економіки України та агропродовольчого сектору, що зумовило значний інтерес до даної проблеми з боку значної кількості науковців. Серед вчених, наукові праці сформували потужний вклад у розвиток науково-практичного базису вирішення даної проблеми, слід відмітити: Вдовенко Н., Гладія М., Гойчук О., Живко З., Коваленко О., Копитко М., Лагодієнка В., Лузана Ю., Лупенка Ю., Мостенську Т., Онегину В., Охріменка О., Скидана О., Федулову І., Урбу С. та інших.

Самозабезпеченість населення країни продовольством є основною умовою та принципом досягнення національної продовольчої безпеки та можливості країни приймати участь у розв'язанні проблеми голови у світовому масштабі [1]. Повне, своєчасне та інклюзивне забезпечення всіх категорій населення країни всіма необхідним продуктами харчування має бути першочерговою передумовою нарощування експортного агропродовольчого потенціалу [2]. Істотне зростання обсягів експорту сільськогосподарської продукції та продовольства, яке має місце у економіці аграрного сектору України за останні роки, може бути доцільним та стратегічно безпечним для забезпечення національної продовольчої безпеки лише за умов насичення внутрішнього ринку та повного забезпечення населення країни всіма видами продуктів харчування. Законом України «Про продовольчу безпеку» було визначено декілька базових принципів забезпечення продовольчої безпеки країни: 1) дотримання національних інтересів України при участі у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки; 2) досягнення продовольчої незалежності; 3)

економічна обґрунтованість державних потреб у продовольстві, створення механізмів формування продовольчих резервів; 4) адекватне реагування системи продовольчої безпеки на внутрішні та зовнішні загрози; 5) повне забезпечення всіх категорій населення продуктами харчування (критерії фізичної та економічної доступності продовольства) [3]. Науковці серед інших основних принципів забезпечення продовольчої безпеки виділяють: самозабезпеченість, якість, збалансованість, екологічність [4], самодостатність, багатofункціональність, соціальна справедливість, незалежність, сталість, та раціональність [5], інформаційність, соціальність, обґрунтованість [6].

У рамках Пертської декларації, прийнятої у 2011 році, яка включила об'єднані дії 54 країн світу, були обґрунтовані наступні принципи забезпечення продовольчої безпеки: спільна допомога країн для подолання світових продовольчих криз та попередження їх виникнення; підвищення рівня продуктивності сільського господарства; державна підтримка партнерських ініціатив у сфері агропродовольчого виробництва; розширення масштабу заходів, спрямованих на покращення продовольчого забезпечення жінок і дітей; покращення доступу дрібних агровиробників до продовольчих ринків; розширення співробітництва країн у вирішенні питань зберігання та використання харчових відходів; підтримка реформ FAO [7].

Незважаючи на чисельні дослідження, вирішення проблеми забезпечення продовольчої безпеки для України, як і для всього світу, ще не знайдено, що обґрунтовує вибір тематики роботи, доводить її доцільність, актуальність і необхідність.

Метою статті є оцінка сучасного стану продовольчої безпеки України на основі досягнутих соціально-економічних критеріїв та майбутніх принципів її забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Однією з ключових проблемних позицій у забезпеченні продовольчої безпеки України та низького рівня споживання населенням основних продуктів харчування є їх економічна доступність. Як свідчать розрахунки Міністерства фінансів України, вартість мінімального продовольчого кошику у 2023 році становила близько 438 грн на місяць у розрахунку на одну особу та зросла на 59,8% у порівнянні з 2019 роком [8]. До складу мінімального споживчого кошику входять основні продукти харчування за групами: 1) свинина, яловичина, риба; 2) рис, гречка, кукурудзяне та пшеничне борошно, пшоно, вівсяні пластівці; 3) овочі та фрукти. Ця вартість укладається у межі прожиткового мінімуму, який щорічно переглядається і станом на 2023 рік складав 2684 грн для працездатної особи та 2589 грн – як загальний показник.

Низькі соціально-економічні індикатори, що визначають порогові показники рівня якості життя населення України, традиційно, значно відрізняються від аналогічних показників у європейських країнах та є наслідком обмежень фінансового потенціалу держави у розв'язанні гострих соціально-економічних проблем. Ці соціальні індикатори є базисом для визначенні

інших не менш значимих для економіки країни і суспільства індикаторів – мінімального та середнього рівня заробітної плати, структури витрат домогосподарств та частки витрат на харчування. За останні роки темпи зростання вартості продуктового набору (так званого

«борщового набору») виявились значно вищими, ніж темпи зростання рівня середньої заробітної плати українців. При темпі зростання продуктового набору у 66,5%, темпи зниження заробітної плати українців становили 16,5% (рис. 1).

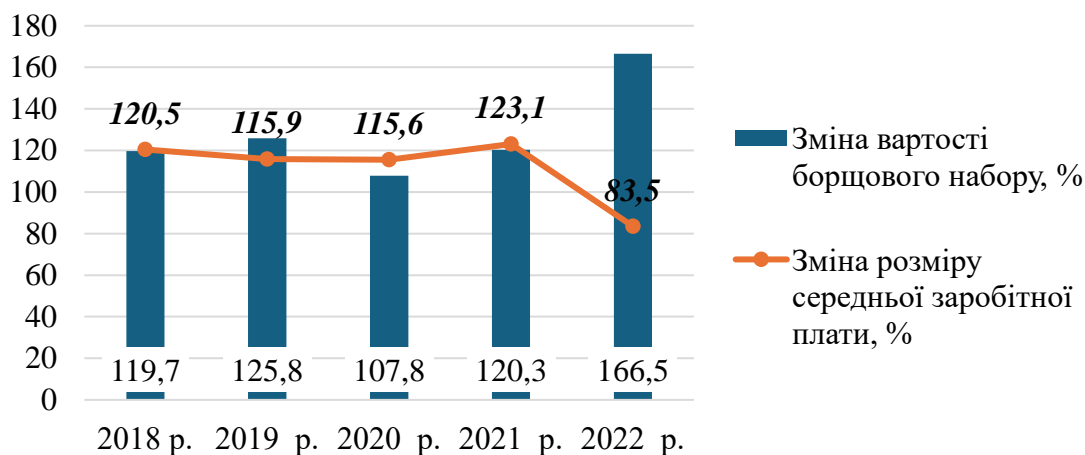

Рис. 1. Темпи співвідношення вартості продуктового набору та середньої заробітної плати в Україні, %
Джерело: розраховано автором за даними: [9, 10]

Це, у свою чергу, формує істотні обмеження для забезпечення продовольчої безпеки за критерієм «економічна доступність» продуктів харчування.

За даними Центру досліджень продовольства та землекористування України середнє значення індексу економічної доступності продовольства в Україні за 2022 рік знизилось з 12,8 до 7,24. Це означає, що до початку військових дій на території країни середньостатистичний українець із середнім рівнем заробітної плати мав змогу придбати обсяг продуктового кошику у еквіваленті продовольчого запасу на 12,8 місяців. Наприкінці 2022 року внаслідок значного зростання цін на продовольство та зниження реальної заробітної плати цей показник скоротився до 7,24 місяці. Проблемними аспектами у забезпеченні продовольчої

безпеки країни також визначається структура витрат домогосподарств та частка витрат, ка приходить на придбання продуктів харчування.

У структурі грошових витрат домогосподарств витрати на продукти харчування займають найбільшу питому вагу – у середньому близько 45%. Понад 30% домогосподарства витрачають на придбання непродовольчих товарів. У середньому, за місяць у розрахунку на одне домогосподарство було витрачено 4456 грн на придбання продуктів харчування, що становило близько 47% споживчих витрат. При цьому, істотною проблемою залишається наявність значних інклюзивних розривів між рівнем доходів, та відповідно, витрат домогосподарств, які мешкають у межах міських та сільських територій (рис. 2).

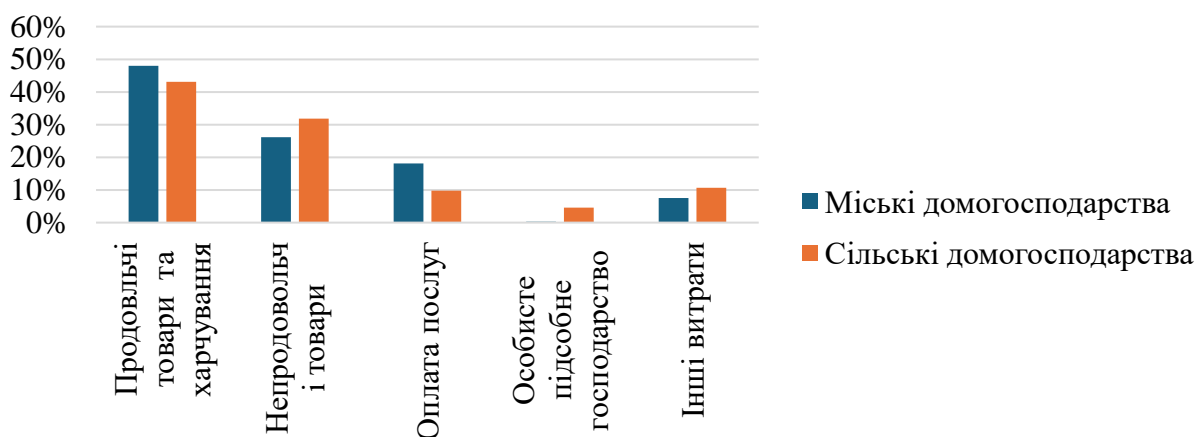

Рис. 2. Структура витрат домогосподарств України, 2021 р., %
Джерело: побудовано автором за даними [11]

За діючими критеріями продовольчої безпеки в країні [3], частка витрат домогосподарств у загальній їх

структурі не має перевищувати 50%. Враховуючи сучасний фактичний стан витрат населення України

можна визначити, що даний показник має чітку тенденцію зростання до максимально можливого значення.

Одним з чинників, які здійснюють вагомий вплив на економічну доступність продовольства, є реальні доходи населення, що визначаються рівнем номінальних доходів і фактичних темпів інфляції у національній економіці.

Як свідчать дані Міністерства фінансів України, рівень середньої номінальної заробітної плати у 2022 році дорівнював 14577 грн за відповідного індексу споживчих цін 122,6%. Таким чином, розмір середньої реальної заробітної плати населення України становив 12026 грн. (рис. 3).

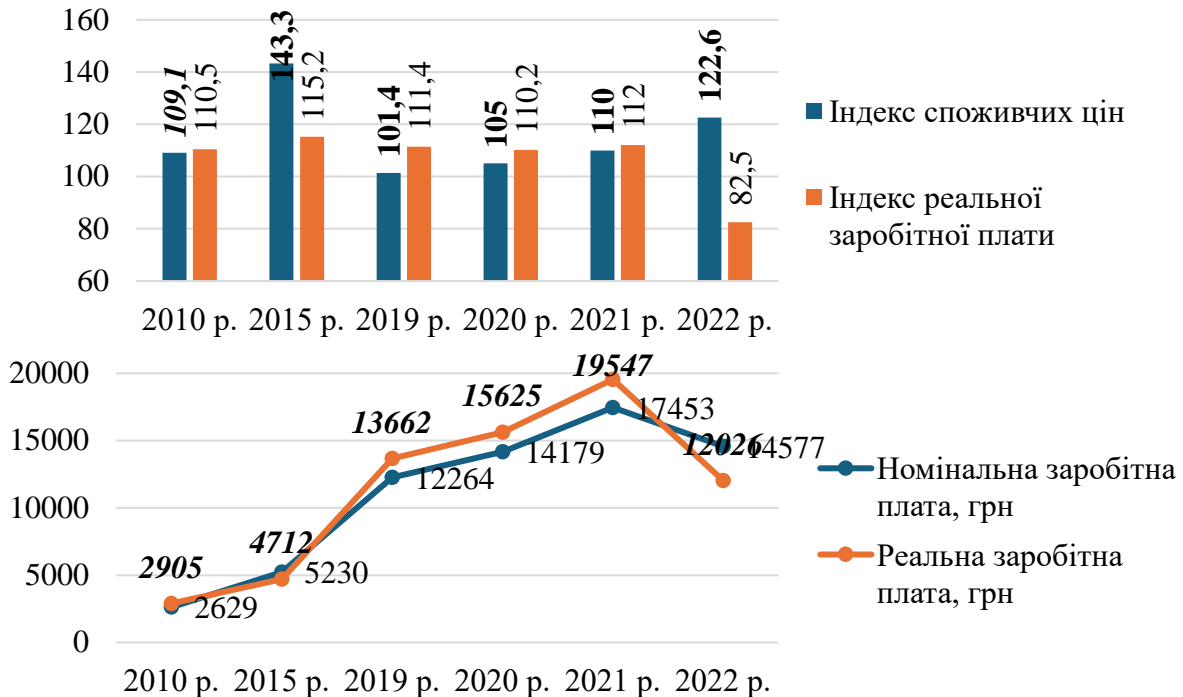

Рис. 3. Динаміка співвідношення заробітної плати та індексів цін в Україні
Джерело: розраховано автором за даними: [9]

За період з 2005 до 2021 року середній розмір заробітної плати в Україні (за показниками номінальної та реальної заробітної плати) визначався чіткою динамічною зростання. При цьому, темпи зростання номінальної заробітної плати перевищували темпи зростання індексу споживчих цін. Кардинальними змінами відрізнявся 2022 рік, у якому реальна заробітна плата середньостатистичного мешканця України знизилась на 17,5%, що відповідно, позначилось на економічному потенціалі домогосподарств забезпечувати власні потреби у споживчих товарах, зокрема, у продовольстві.

Винятково важливе значення для забезпечення продовольчої безпеки країни постає можливість досягнення автономності та необхідного рівня самозабезпечення нації необхідною кількістю продуктів харчування за одночасного формування стратегічно достатніх продовольчих резервів. Самозабезпечення продовольчої безпеки є основою продовольчого та економічного суверенітету країни, головною метою державного управління соціально-економічним на всіх його рівнях. У загальній структурі імпорту товарів в Україну у 2021 році частка сільськогосподарської продукції т готового продовольства становила 10,6% [12]. На даний час Україна повністю забезпечує власні продовольчі потреби за такими групами продуктів харчування видами, як: м'ясо та м'ясопродукти, яйця, продукція зернових культур, картопля та овоче-баштанна

продукція (табл. 1). Найнижчим рівнем самозабезпеченості за видами продовольства характеризуються плоди, ягоди та виноград, частка власного виробництва яких до обсягів внутрішнього споживання не перевищує 77,8%.

За умов структурних трансформацій національних економіки задля досягнення цілей сталого розвитку, фундаментом забезпечення продовольчої безпеки на всіх рівнях мають стати сталі практики агропродовольчого виробництва й управління. Досягнення національної та глобальної продовольчої безпеки має відбуватись на засадах сталого розвитку та враховувати стратегічні інтереси як теперішніх, так і майбутніх поколінь, а також принципи екологічної толерантності до навколишнього природно-біологічного середовища. Ключовими принципами забезпечення продовольчої безпеки мають стати довгостроковий продовольчий суверенітет на засадах інклюзивного доступу всіх категорій населення до повного обсягу продуктів харчування (рис. 4).

Виключне значення у досягненні цілей глобальної та національної продовольчої безпеки належить аспектам якості і безпеки продуктів харчування. Україна має досить високий рівень інтенсифікації аграрного виробництва за рахунок хімічної складової. Площа, оброблювальна хімікатами у сільському господарстві країни становить понад 91%, частка площі, на якій

вироблялась органічна продукція – 7%, відсоток розораності сільськогосподарських угідь – близько 80% [14]. Високий фактичний рівень хімізації виробництва сільськогосподарської сировини не відповідає критеріям сталої продовольчої безпеки та потребує системних і стратегічних заходів щодо трансформаційного переходу на засади екологічного та безпечного виробництва продуктів харчування. У Законі України «Про

стан продовольчої безпеки України» був запроваджений підхід «One Health», яким передбачено запровадження механізму інформаційного обміну про інфекційні хвороби, які є спільними для сільськогосподарських тварин і людей, що має за мету підвищення рівня безпеки сільськогосподарської сировини ц продуктів харчування тваринницького походження.

Таблиця 1.

Динаміка рівня самозабезпеченості продовольством населення України, %

Основні продукти харчування	2010	2015	2018	2019	2020	2021
М'ясо та м'ясопродукти	86,1	106,2	105,0	110,2	110,2	100,7
Молоко та молокопродукти	106,4	105,0	107,5	103,1	99,1	93,2
Яйця	108,5	113,9	123,9	125,9	125,0	105,8
Зерно	144,1	238,9	319,2	341,3	323,3	334,6
Картопля	97,7	96,3	101,5	100,0	100,1	100,1
Овочі та баштанні	100,0	100,3	103,4	104,0	104,6	109,2
Плоди, ягоди, виноград	73,7	92,3	91,3	78,1	75,9	77,8

Джерело: розраховано автором за даними: [13,14]

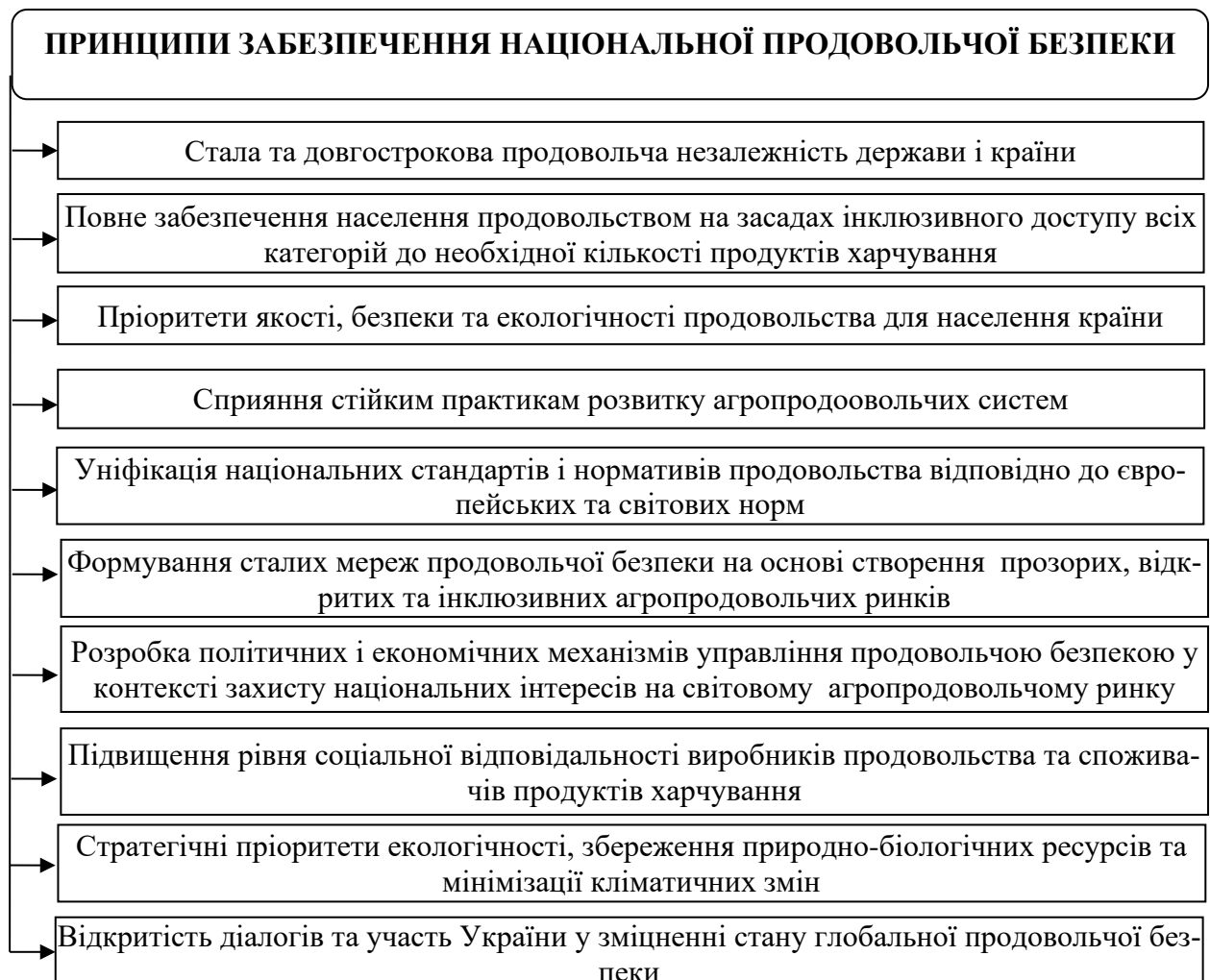

Рис. 4. Принципи забезпечення продовольчої безпеки України

Джерело: авторська розробка

Крім того, Україною оновлено план моніторингу безпечності харчових продуктів, а імпортерський контроль товарів здійснюється за підходом, орієнтованим на

оцінку ризику. Україна бере участь у Системі швидкого оповіщення про харчові продукти та корми (RASFF). Розпочато підготовку до використання

системи контролю торгівлі та експорту ЄС (TRACES). Все це сприяє роботі національної системи аналізу, оцінки та моніторингу продовольства, яка є необхідною передумовою для експорту продуктів харчування до країн ЄС та світового ринку, де пріоритети якості і безпеки продовольства є пріоритетними.

Поряд з цим, проблемними за сучасних умов забезпечення продовольчої безпеки України залишаються аспекти контролю якості сільськогосподарської сировини, зокрема, у господарствах населення, формування повної та прозорої бази даних щодо безпеки продуктів харчування, механізми державного контролю харчової переробки продовольства, стандартизації та маркування кінцевої продукції. Їй досі більшість цих аспектів залишаються неузгодженими та неуніфікованими із нормами та стандартами ЄС. Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту прав споживачів постає одним з ключових органів регулювання і контролю у сфері забезпечення продовольчої безпеки країни, проте, за умов дії військового конфлікту, спектр її дії залишається істотно обмеженим.

Висновки. Результати досліджень показали, що Україна має потужний ресурсно-виробничий потенціал забезпечення національної продовольчої безпеки

та нарощування участі у розв'язанні глобальної проблеми подолання голоду у світі. Разом з тим, сьогодні Україна має власні проблеми у сфері забезпечення продовольчої безпеки, які визначаються, переважно, факторами зовнішнього політико-економічного середовища та полягають у наступному: 1) виведення значних площ сільськогосподарських угідь з обороту внаслідок ведення бойових дій; 2) значні цінові коливання та нестабільність вітчизняного ринку сільськогосподарської продукції і продовольства; 3) обмеження, які існують у нарощуванні аграрного експортного потенціалу країни (скорочення обсягів виробництва, зростання цін на ресурси, логістичні перешкоди, штучні бар'єри для експорту з боку провідних країн-партнерів); 4) розвиток інфляційних процесів та зниження рівня реальних доходів населення країни; 5) негативні та песимістичні очікування агропродовольчого бізнесу щодо перспектив розвитку та отримання прибутку; 6) тривале зниження рейтингів інвестиційної привабливості агропродовольчої сфери та національної економіки у цілому. Ці проблеми доповнили складні наслідки світової пандемії Covid-19, які стали головною причиною порушення ланцюгів постачання і збуту продовольства та доповнилися ризиками ведення бойових дій на території України.

Список використаних джерел:

1. Гладій М. В., Лузан Ю. Я. Аграрні трансформації та селянські господарства в системі продовольчої безпеки України. *Економіка АПК*. 2020. № 5. С. 6-21.
2. Сичевський М. П. Харчова промисловість як основа продовольчої безпеки та розвитку держави: монографія. Київ: Аграр. наука, 2019. 388 с.
3. Про продовольчу безпеку України: Закон України від 22.12.2011 № 8370-1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF6GI01G>
4. Мостенська Т. Л., Федуллова І.В., Мостенська Т.Г. Продовольча безпека України та напрями її забезпечення. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. 2012. № 46. С. 103-113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnukht_2012_46_19
5. Урба С.І., Копитко М.І. Зміцнення продовольчої безпеки як інструмент реалізації потенціалу конкурентоспроможного розвитку суб'єктів аграрного сектору в системі економічної безпеки України. Проблеми сучасних трансформацій. 2022. № 5. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-03-07/>
6. Мариненко Н. Ю., Артеменко Л. Рівень продовольчої безпеки в Україні: методи оцінки та сучасний стан. Нарощування фінансово-економічного потенціалу суб'єктів економічних відносин як основа поступального розвитку територіально-господарських систем: монографія. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2021. С. 52–63.
7. Perth Declaration on Food Security Principles. URL: <https://thecommonwealth.org/perth-declaration-food-security-principles-2011>
8. Продуктовий кошик України 2023: як змінилися ціни на базові продукти. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/23/705764/>
9. Міністерство фінансів України. Офіційний сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/>
10. Державна служба статистики України. Доходи та умови життя. URL: Офіційний сайт. <https://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2021 році. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Зовнішньоекономічна діяльність. Статистичний збірник. 2021. URL: <https://fas.usda.gov/>
13. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. 2022. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
14. Сільське господарство. 2022. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

References:

1. Hladii M. V., Luzan Yu. Ya. (2020) Ahrarni transformatsii ta selianski hospodarstva v systemi prodovolchoi bezpeky Ukrainy. [Agrarian transformations and peasant farms in the food security system of Ukraine]. *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 6-21.

2. Sychevskiy M. P. (2019) Kharchova promyslovist yak osnova prodovolchoi bezpeky ta rozvytku derzhavy. [Food industry as the basis of food security and development of the state]. Kyiv: Ahrar. nauka. (in Ukrainian)
3. Pro prodovolchu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 22.12.2011 № 8370-1. [On food security of Ukraine: Law of Ukraine dated 12.22.2011 No. 8370-1]. Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/JF6GI01G>
4. Mostenska T. L., Fedulova I.V., Mostenska T.H. (2012) Prodovolcha bezpeka Ukrainy ta napriamy yii zabezpechennia. [Food security of Ukraine and directions of its provision]. Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu kharchovykh tekhnolohii, vol. 46, pp. 103-113. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnukht_2012_46_19
5. Urba S.I., Kopytko M.I. (2022) Zmitsnennia prodovolchoi bezpeky yak instrument realizatsii potentsialu konkurentospromozhnoho rozvytku subiektiv aharnoho sektoru v systemi ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. [Strengthening food security as a tool for realizing the potential of competitive development of agricultural sector entities in the economic security system of Ukraine]. Problemy suchasnykh transformatsii, vol. 5. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-03-07>.
6. Marynenko N. Yu., Artemenko L. (2021) Riven prodovolchoi bezpeky v Ukraini: metody otsinky ta suchasnyi stan. Naroshchuvannia finansovo-ekonomichnogo potentsialu subiektiv ekonomichnykh vidnosyn yak osnova postupalnogo rozvytku terytorialno-hospodarskykh system. [The level of food security in Ukraine: assessment methods and current state. Increasing the financial and economic potential of subjects of economic relations as a basis for progressive development of territorial and economic systems]. Ternopil, pp. 52-63.
7. Perth Declaration on Food Security Principles. Available at: <https://thecommonwealth.org/perth-declaration-food-security-principles-2011> (accessed June 29, 2024)
8. Produktovyi koshyk ukrainsia 2023: yak zminylys tsiny na bazovi produkty. [Ukrainian food basket 2023: how the prices of basic products have changed]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/23/705764/> (accessed June 29, 2024)
9. Ministerstvo finansiv Ukrainy. Ofitsiyni sait. [Ministry of Finance of Ukraine. Official site]. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/> (accessed June 29, 2024)
10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Dokhody ta umovy zhyttia. [State Statistics Service of Ukraine. Income and living conditions]. Available at: Ofitsiyni sait. <https://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed June 29, 2024)
11. Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2021 rotsi. [Expenses and resources of Ukrainian households in 2021]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed June 29, 2024)
12. Zovnishnoekonomichna diialnist. Statystychnyi zbirnyk. 2021. [Foreign economic activity. Statistical collection. 2021]. Available at: <https://fas.usda.gov/>. (accessed June 29, 2024)
13. Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharchuvannia naseleнням Ukrainy. 2022. [Balances and consumption of basic food products by the population of Ukraine. 2022]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/>. (accessed June 29, 2024)
14. Silske hospodarstvo. 2022. [Agriculture. 2022]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed June 29, 2024)